

Fortifikacijska arhitektura na području sjeverne Hrvatske od 16. do 18. stoljeća

Košnjak, Simona

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:155721>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

**FORTIFIKACIJSKA ARHITEKTURA NA PODRUČJU SJEVERNE
HRVATSKE OD 16. DO 18. STOLJEĆA**

(Završni rad)

Studentica: Simona Košnjak

Mentor: dr. sc. Marijan Bradanović, izv. prof.

Rijeka, srpanj 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PODIZANJE FORTIFIKACIJA U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ	4
2.1. OPĆE KARAKTERISTIKE	4
2.1.1. SPECIFIČNE ZNAČAJKE	5
3. VARAŽDIN	7
4. KOPRIVNICA	10
5. ČAKOVEC	13
5.1. DVORAC ALTHAN	15
6. LEGRAD	17
6.1. UTVRDA LEGRAD	17
6.2. NOVI ZRIN	19
6.2.1. RAZMATRANJA OKO NOVOG ZRINA	21
7. VELIKI TABOR	23
7.1. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI	24
7.1.1. OBNOVA VELIKOG TABORA	25
8. ZAKLJUČAK	27
SAŽETAK	29
POPIS ILUSTRACIJA	30
POPIS LITERATURE	39

1. UVOD

Hrvatska ima geostrateški vrlo važan položaj stoga ne čudi činjenica da fortifikacijska arhitektura zauzima značajno mjesto u njenoj graditeljskoj baštini. Tijekom kasnog srednjeg vijeka su na prostoru kontinentalne Hrvatske izgrađeni burgovi i utvrde, koji su u kasnijim razdobljima većinom nestali ili ostali u ruševinama. No, početkom 16. stoljeća dolazi do obnavljanja zatečenih srednjovjekovnih plemićkih gradova¹ ili se grade potpuno nove fortifikacije.² Razdoblje obnove, pregradnje i izgradnje je trajalo i u kasnijim stoljećima. Bilo je to vrijeme čestih ratnih sukoba koji su se odvijali sa sve snažnijim i suvremenijim vatrenim oružjem, pa je bilo nužno imati što bolji obrambeni sustav. U sjevernoj se Hrvatskoj ističe gradnja bastionskih fortifikacija.(Slika 1.) Riječ je o sklopu koji se sastoji od peterokutnih kula, odnosno bastiona, koje visinom nisu prelazile visinu bedema, a okruženi su bili opkopima. Bastione karakterizira masivna građa sa skošenim vanjskim licem koje je zaključeno kordonskim vijencem iznad kojeg se nalazi niska zona prsobrana.³ Najčešće su se postavljali na uglove poligonalnog tijela utvrde, a kurtinama su se povezivali sa susjednim bastionima. Peterokutni oblik im je omogućio potpuni nadzor nad svakim dijelom pred obrambenim pojasom. Topovi su se smještali na terase bastiona, te u unutrašnjosti, na flankama.⁴

Bastionska se gradnja razvila u 15. stoljeću na području Italije, a stoljeće kasnije se proširila Europom. Talijanski su graditelji poput Antonia da Sangalla⁵ i Giuliana da Sangalla,⁶

¹ Plemićki su se gradovi najčešće podizali na području kontinentalne Hrvatske za vrijeme srednjega vijeka. Građeni su na strateški vrlo važnim položajima, a sastojali su se od reprezentativnih, gospodarskih i obrambenih dijelova. U kasnijim su razdobljima doživjeli brojne dogradnje i pregradnje zbog potreba svakodnevnog života, političkih prilika, te zbog unapređivanja gradnje i razvoja oružja. Brojnim se plemićkim gradovima izgubio svaki trag, a neki su do danas ostali ruševine, dok je mali broj onih koji su gotovo potpuno sačuvani. Plemićki gradovi su vrlo važni jer predstavljaju gotovo jedini primjer javnog graditeljstva srednjega vijeka kontinentalne Hrvatske. Svjedoče o razvoju arhitekture, načinu stanovanja i razvoju urbanizacije. Podgrađa su bila temelj za nastanak kasnijih trgovišta i slobodnih kraljevskih gradova. Nizinski su plemićki gradovi prvenstveno građeni uz močvarna tla. S druge strane, visinski se plemićki gradovi razlikuju s obzirom na položaj gradnje pa postoje stožasti, elipsoidni i jezokoliki., DRAGO MILETIĆ, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2012., str. 127. – 128., 140., 147. – 148.

² MILAN PELC, *Renesansa*, Zagreb, 2007., str. 58.

³ KATARINA HORVAT LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, 2015., str. 673.

⁴ ANDREJ ŽMEGAČ, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000., str. 12. – 13.

⁵ Antonio da Sangallo (1455. – 1535.) je bio toskanski vojni arhitekt koji je djelovao na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće., Sangallo Family, *Encyclopaedia Britannica*, URL: <http://www.britannica.com/topic/Sangallo-family#ref99237>, Pristupljeno: 13.6.2016.

⁶ Giuliano da Sangallo (1445. ? – 1516.) je bio toskanski arhitekt, kipar i vojni inženjer, koji je stvarao pod velikim utjecajem Filippa Brunelleschija., Sangallo Family, *Encyclopaedia Britannica*, URL: <http://www.britannica.com/topic/Sangallo-family#ref99237>, Pristupljeno: 13.6.2016.

bastione i njima srodne građevine koristili u svrhu nadzora prostora ispred bedema. Na njihovim se utvrdama Civita Castellana (Slika 2.), Nettuno, San Sepolcro i Arezzo očituje najranije ispravno bastionsko utvrđivanje.⁷

Renesansno je razdoblje obilježeno urbanim i arhitektonskim novinama koje su imale namjenu ojačati obrambenu moć gradova, biti što reprezentativnije, te unaprijediti djelotvornost gradskog prostora i arhitekture. Tijekom druge polovice 15. stoljeća bilo je potrebno zaštititi predgrađa i podgrađa nastala u 14. stoljeću i prvoj polovici 15. stoljeća, pa su oko njih izgrađene zidine ili se ona ruše i grade novi tvrđavni kompleksi. Renesansni gradovi tvore zatvorene i nepristupačne volumetrijske tvorbe. U unutrašnjosti posjeduju objekte koji su bili neophodni za odvijanje svih životnih funkcija.⁸

Zbog uporabe sve jačeg topništva dolazi do promjena u renesansnoj fortifikacijskoj gradnji. Prva faza gradnje je obuhvaćala kraj 15. stoljeća i 16. stoljeće, kada su srednjovjekovne kule u burgovima, kaštelima i gradskim bedemima zamijenjene kružnim kulama, koje su tipične za ovu fazu. Donji dio kružnih kula je skošen, kordonski vijenac im je zaobljen, a ponekad sadrže i kruništa na konzolama. Od sredine 16. stoljeća pa nadalje je trajala druga faza gradnje koju je obilježilo snižavanje fortifikacija.⁹

U 17. stoljeću slabi dominacija talijanskih graditelja te vodeću ulogu preuzimaju nizozemski arhitekti. U kontinentalnoj su Hrvatskoj izgrađena oba tipa bastiona. Njihova je osnovna razlika to što su talijanske utvrde prilično visokih bedema i dubokih opkopa te bastioni imaju često uvučene flanke, dok su nizozemske primjetno niže.¹⁰ Tijekom stoljeća se osnovna struktura bastionskih fortifikacija nadopunjavala brojnim vanjskim elementima kao što su ravelini, kontragarde, rogovi, krune, redute, linete, falsabrage, glasije i sl., tvoreći na koncu zvjezdoliki oblik.¹¹

Bastioni se javljaju i kao pojedinačne dogradnje srednjovjekovnim sklopovima, no takve se cjeline ne mogu nazvati bastionskim utvrdama.¹² U kontinentalnoj Hrvatskoj se već u 16. stoljeću počinju podizati bastionske utvrde oko postojećih gradova. Najranija bastionska utvrda je Varaždin iz 1544. godine. Zatim slijedi gradnja utvrde Koprivnica, koja je imala funkciju zaštite jezgre Habsburške Monarhije. U to vrijeme i Zrinski grade utvrde kako bi

⁷ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 14.

⁸ MILAN PELC, (bilj. 2.), str. 23. – 24.

⁹ MILAN PELC, (bilj. 2.), str. 25.

¹⁰ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 673.

¹¹ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 673. – 674.

¹² ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 8.

zaštitili svoje međimurske posjede, pa 1562. godine podižu bastionsku utvrdu oko dvorca u Čakovcu.¹³

Tradicija četverokrlnog oblika građevine seže još u srednji vijek i kasnosrednjovjekovnu feudalnu arhitekturu. No, u 16. i 17. stoljeću se u Italiji razvija renesansna palača. Ovaj tip građevine se sastoji od četiri krila jednake duljine s unutarnjim dvorištem koje je rastvoreno arkadama. Međutim, kada je riječ o fortifikacijskoj građevini na periferiji grada, tada ona posjeduje i četiri ugaone kule ili dodatne obrambene zidine s kulama i bastionima. Ovakav su tip gradnje na prostore sjeverne Hrvatske donijeli sjevernotalijanski graditelji ili arhitekti iz srednje Europe koji su se školovali u Italiji.¹⁴

Četverokrlni je tip gradnje zbog svoje jednostavnosti i obrambenih karakteristika bio idealan tip u Hrvatskoj, izloženoj napadima Osmanlija. Kao najveći graditelji ovakvog tipa ističu se Zrinski. Istaknuli su se kao velikaška obitelj, hrvatski banovi i vojskovođe koji su odigrali važnu ulogu u obrani od Turaka.¹⁵

Barokno se graditeljstvo nadovezalo na renesansnu gradnju 16. stoljeća. Prije svega, ističe se profana arhitektura zbog brojnih povijesnih prilika koje su se odvile u tom periodu. Njezina je uloga bila obraniti zemlju i obnoviti postojeće građevine koje su preživjele tursku opasnost. Hrvatsku stambenu feudalnu arhitekturu 17. stoljeća karakterizira oblik zatvorenog četverokrlnog dvorca ili palače te jednokrlna rezidencija ili kurija. Izvedenice ovih tipova gradnje primjenjivale su se i kod gradnje samostana, javnih, komunalnih i vojnih građevina.¹⁶

¹³ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 674.

¹⁴ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 409.

¹⁵ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 410.

¹⁶ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 409.

2. PODIZANJE FORTIFIKACIJA U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ

Razdoblje turske opasnosti bilo je ključno za podizanje fortifikacija u kontinentalnoj Hrvatskoj. U 15. su stoljeću Osmanlije počele prodirati u Hrvatsku, Štajersku, Kranjsku i Istru, zbog želje za upadanjem na teritorij Apeninskog poluotoka. Na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće dolazi do primirja koje nije dugo trajalo. Sultan Sulejman je sa svojom vojskom počeo prodirati prema zapadu. U tom su naletu s vremenom osvojili čitavu Slavoniju. Stoga ne čudi da je na tom prostoru bilo gotovo nemoguće sagraditi bastionske utvrde, čija se gradnja u to vrijeme tek počela razvijati.¹⁷

U kontinentalnoj se Hrvatskoj bastioni pojavljuju 1544. godine na varaždinskoj utvrdi, kada je uslijedila njena modernizacija. Iz Varaždina, koji je postao središte zapovjedništva Slavonske granice, se takva gradnja proširila i u druge dijelove. Iste je godine zabilježeno i bastionsko utvrđivanje Beča, Graza i Klagenfurta. Dakle, dolazi do istodobne pojave bastionskog utvrđivanja u unutarnjim austrijskim zemljama i u Hrvatskoj.¹⁸ Ta činjenica ne čudi jer je za gradnju s obje strane bio zadužen Domenico dell' Allio.¹⁹

2.1. OPĆE KARAKTERISTIKE

U 16. su stoljeću u Hrvatskoj utvrde podizali talijanski arhitekti. Osim u Čakovcu, služili su se zemljom kao gradivom, što je bilo atipično. Tlocrtno bi se takve utvrde svrstavale u tzv. novotalijanski sustav,²⁰ ali s pojedinim odstupanjima. Utvrde sadrže ravne ili uvučene flanke, a ponekad su se pojavljivale obje na istom mjestu, kao što je slučaj u Čakovcu. Uvučene su flanke dio talijanske tradicije i dokazano je da su postojale u Koprivnici.²¹

¹⁷ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 27.

¹⁸ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 27. – 28.

¹⁹ Domenico dell' Allio (? – 1563.) je bio talijanski graditelj koji je poznat po gradnji vojnih utvrda. U prvoj polovici 16. stoljeća odlazi u njemačke zemlje, odakle dolazi na prostor sjeverne Hrvatske, gdje sudjeluje u gradnji i obnovi tvrđava radi obrane od Turaka., MIRA ILIJANIĆ, Allio, Domenico, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, URL: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=53066>, Pristupljeno: 8.6.2016.

²⁰ Novotalijanski sustav podrazumijeva prostrane i šiljaste bastione s kraćim potezima kurtina ispred kojih često stoje ravelini., Preuzeto: ANDREJ ŽMEGAČ, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000., str. 44.

²¹ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 44.

Krajem 16. stoljeća počinje gradnja utvrda pod utjecajem nizozemske tradicije. U to vrijeme graditelj A. Pasqualini, koji je boravio u Nizozemskoj, postaje utjecajni graditelj uz slavonsku granicu. Zabilježeno je kako je on zaslužan za gradnju utvrde u Koprivnici.²²

U 17. i 18. stoljeću je izgrađeno niz manjih utvrda. U izvedbi i koncepciji su bile skromne i jednostavne. Nisu imale izražene individualne karakteristike. Njihova elementarnost je dio univerzalne gradnje bastionskih utvrda. U 18. stoljeću je francuska vojna organizacija i fortifikacijska gradnja izvršila snažan utjecaj na europsko graditeljstvo.²³

Utvrdne kontinentalne Hrvatske mogle bi se podijeliti u različite skupine po određenim zajedničkim karakteristikama. Postoje utvrde koje su nadograđene na stariji srednjovjekovni dio poput Varaždina i Čakovca, te one koje su nanovo izgrađene tek u 16. stoljeću, poput Koprivnice. Osim toga, postojale su utvrde s citadelom, kao što su Varaždin i prva utvrda Koprivnice, ali i utvrde bez citadele. Utvrdne se mogu podijeliti i na one pravilna oblika, poput legradske utvrde, i one nepravilna oblika, poput Koprivnice i Čakovca.²⁴ Moguća je i grupacija utvrda prema snazi. Prema tome, tvrđave su utvrde Varaždin i Koprivnica, snažna utvrda je Čakovec, dok je Legrad u skupini slabijih utvrda koja je najbrojnija. Veliki Tabor pripada posebnoj skupini bastiona prigradenih burgovima.²⁵

2.1.1. SPECIFIČNE ZNAČAJKE

Varaždin je imao u svom sklopu citadelu koja je od početka predstavljala veliku, suvremenu, dobro opremljenu utvrdu. Sustav bedema i jaraka je bio napravljen tako da je jezgra citadele bila okružena s dva opkopa sa svih strana, čak i prema naselju. Domenico dell' Allio je proširio srednjovjekovnu utvrdu s tri široka rondela, čija visina topovskim terasama na vrhu nadvisuje okolne bedeme. Zatečenu gotičku kulu je uključio u renesansnu nadogradnju i dao joj jednaku visinu, oblikovanje i funkciju kao i rondelima.²⁶

Koprivnička je utvrda u početku bila zamišljena u obliku peterokuta. Tokom gradnje je došlo do preinaka pa je poprimila formu nepravilna četverokuta, po čemu se isticala među ostalim utvrdoma. Posebnost tlocrta je u tome što nije bio takav izvorno planiran, a nije ga ni odredilo postojano naselje. Druga specifičnost ove utvrde je prošireno podnožje, koje u tlocrtu

²² ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 44.

²³ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 44.

²⁴ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 46. – 47.

²⁵ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 48. – 49.

²⁶ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 51. – 52.

čini utvrdu zdepastom i proširenom, a kurtine kratkima, što se vidi na Stierovom djelu. Zapravo se radi o predbedemu koji je bio nizozemski element i predstavljao je posebnost među našim utverdama toga vremena.²⁷

U Čakovcu je važnu ulogu odigrala srednjovjekovna utvrda koju su Zrinski pretvorili u bastionski sustav. Stoga je smještaj starijih kula odredio lokaciju novih bastiona. Zadržan je prilično malen razmak srednjovjekovnih kula, pa su bastioni prilično zbijeni. Za standarde onoga vremena, utvrda je skromnih dimenzija. Srednji, istočni, bastion je veći od ostalih jer je imao funkciju prilaznog bastiona. Riječ je o nekarakterističnom rješenju. Ulazi su se postavljali na kurtinama, a ovaj slučaj ulaženja kroz bastion je jedinstven na našem području.²⁸ Čakovečka utvrda je naša jedina zidana bastionska utvrda onoga vremena. Bedemi su u osnovi talijanskih obilježja, jer osim što su od čvrsta gradiva, prilično su visoki, a opkop pred njima je dosta dubok. Navedene su osobine tipične za talijansku gradnju, za razliku od nizozemske koja posjeduje niske bedeme i plitke opkope. Bedeme su opasavala dva koncentrična opkopa opskrbljena vodom, što je bilo atipično za jednostavne utvrde kao što je ova. Graditelji su vjerojatno došli do takvog rješenja zbog močvarnog tla koje je samo po sebi predstavljalo zapreku. Problem je stvarao zemljani bedem koji je razdvajao dva opkopa. S vremenom je oblikovan tako da ima proširenja ispred bastiona unutrašnje utvrde.²⁹

²⁷ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 52.

²⁸ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 53. -54.

²⁹ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 55.

3. VARAŽDIN

Varaždin se prvi put spominje u jednom povijesnom dokumentu 1181. godine. Poveljom Andrije II. Arpadovića 1209. godine, dobio je status slobodnog kraljevskog grada. U tom se periodu Varaždin počinje razvijati i širiti, grade se samostani, crkve, palače, kurije i slično. Pošto je bilo riječ o obrtničko-trgovačkom naselju, stanovnici su težili jačanju trgovačkih veza, stoga im je kralj Žigmund omogućio sajmovanje, a 1431. godine im je dozvolio trgovanje sa svim njegovim zemljama. Krajem 14. stoljeća Varaždin su zauzeli grofovi Celjski. Sjedište im je bilo u utvrdi Stari grad, koja je u to vrijeme bila iznimno snažna. (Slika 3.) Gotička pregradnja i jačanje utvrde vjerojatno se može pripisati Celjskima. Zatim 1543. godine vlasnik postaje Ivan Ungnad koji je iduće godine započeo pregradnju pod vodstvom talijanskog arhitekta Domenica dell' Allia. No, u utvrdi su boravili i Jan Vitovec, Ivaniš Korvin, Juraj Brandenburški i drugi. Krajem 16. stoljeća utvrda postaje vlasništvo obitelji Erdödy, koji su bili njeni vlasnici do 1925. godine.³⁰

U Varaždinu su postojale srednjovjekovne utvrde koje su obuhvaćale vlastelinski dio grada i utvrdi oko naselja, no one su u 16. stoljeću dobile nova obilježja. Ivan Ungnad je 1543. godine zaposjeo Varaždin i sljedeće je godine započeo s obnovom postojeće utvrde. Preuređenje je izvršio talijanski graditelj Domenico dell' Allio. Zabilježeni su podaci kako je sredinom 16. stoljeća obnovljen dovod vode iz Drave. Problemi s nedovoljnim dotokom vode trajali su tijekom 16. i 17. stoljeća. Popravljanje bastiona, bedema, opkopa i zidova je trajalo do druge polovice 18. stoljeća. No, početkom 19. stoljeća su uklonjeni bedemi oko naselja.³¹

Od varaždinskog je Starog grada sačuvana ulazna gotička kula kvadratnog tlocrta koja datira u 15. stoljeće. (Slika 4.) Za vrijeme Ivaniša Korvina unutrašnjost utvrde je poprimila karakteristike budimske dvorske umjetnosti, koja je fragmentarno sačuvana. No, najznačajnija ostvarenja su se dogodila za vrijeme Ivana Ungnada koji je pozvao spomenutog arhitekta Dell' Allia koji je u to doba poboljšavao obrambeni sustav Graza. Dell' Allio je sa svojim bratom Giovannijem i lokalnim majstorom Jurjem Flajšmanom srednjovjekovnoj utvrdi dao renesansna obilježja. Utvrda je postala *Wasserburg* nepravilna tlocrta, okružen dvostrukim opkopom i zemljanim bastionima. Sadržavala je unutarne dvorište podijeljeno na dva dijela. (Slika 5. i 6.) Oba su na gornjim katovima imala renesansne trijemove, a posebno se može izdvojiti elegantan trijem izduženog dvorišta s balustradom i toskanskim stupovima koji nose

³⁰ ĐURO ANTAUER i dr., *Varaždin: 1181. – 1981.*, Zagreb, 1981., str. 1. – 2.

³¹ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 160.

krovište.³² Druga je etaža u potpunosti izvedena u drvu, zbog čega djeluje laganije, te je u kontrastu s obzirom na prizemlje i prvi kat.³³ (Slika 7.) Dell' Allio je preuređivao utvrdu do 1562. godine, a za to je vrijeme još napravio i renesansnu biforu s grbom Ivana Ungnada koja se nalazi na pročelju gotičke kule. U blizini Starog grada se nalazilo naselje koje je bilo okruženo zemljanim nasipima, palisadama, te kamenim zidinama s kružnim ili kvadratnim kulama.³⁴

Crtež Daniela Specklina iz 1568. godine se smatra prvim prikazom varaždinskih bastionskih utvrda. (Slika 8.) Prikazuje tadašnje stanje novosagrađene utvrde. S obzirom na vrijeme u kojem je nastao, crtež je prilično precizan i bogat podacima. Utvrda koja opasuje naselje je kvadratnog oblika. Uz zidove se nalaze bedemi koji su vjerojatno bili zemljani, a uz stranice i uglove starije kule kružnog oblika. Manji se bastion nalazio na istočnoj strani, a veći na jugozapadnom i jugoistočnom uglu naselja. S druge strane, sjeverozapadni dio naselja je činio zasebnu cjelinu – citadelu, osuvremenjeni vlastelinski grad okružen bedemima. U središtu su vidljivi rondeli i krila koji postoje i danas, okruženi pojasom u koji pristiže voda. Prema naselju se proteže još jedan bedem s bastionima ispred kojeg je prostor opskrbljen vodom. Pred sjevernim je zidom podignut dug bedem s velikim bastionom na sjeveroistočnom završetku. Navedeni su dijelovi preko opkopa bili povezani mostovima.³⁵

U kasnijim stoljećima nije uslijedila značajnija preinaka varaždinskih utvrda. Prikaz Martina Stiera iz 17. stoljeća svjedoči o zatečenom stanju utvrde, ali je ovo ujedno i njegov prijedlog za modernizaciju. Stier u svom projektu predlaže povećanje bastiona kako bi se smanjila njihova udaljenost te dodaje ravelin zbog zaštite glavnog ulaza u grad.³⁶

U 18. stoljeću nije došlo do znatnije promjene s obzirom na 17. stoljeće, osim što su bedemi citadele povezani u jedinstven prsten. Do danas su velikim dijelom očuvani i bedemi i bastioni oko varaždinskog burga. Međutim, istočni bedemi i opkopi su većim dijelom nestali zbog kasnije izgradnje.³⁷

³² MILAN PELC, (bilj. 2.), str. 53.

³³ MIRA ILIJANIĆ, Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrde u 16. stoljeću, u: *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, br. 1., Varaždin, 1961., str. 41.

³⁴ MILAN PELC, (bilj. 2.), str. 53. – 54.

³⁵ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 160. – 161.

³⁶ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 676.

³⁷ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 161. – 162.

Utvrda Stari grad danas čini gradsku jezgru oko koje se razvio ostatak grada. Predstavlja jedno od najznačajnijih kulturnih središta Varaždina. Pored utvrde postoji sačuvana žitnica i kula s lančanim mostom. Prostor samog kaštela je današnji prostor Muzeja grada Varaždina u kojem se nalazi od 1925. godine. (Slika 9.) Muzej je osnovan na inicijativu Varaždinskog muzealnog društva. Posjeduje nekoliko desetaka tisuća kulturno-povijesnih predmeta koji svjedoče o povijesti grada Varaždina i o njegovu civilizacijskom i umjetničkom razvoju. Riječ je o predmetima koji su velikim dijelom donacije moćnih varaždinskih obitelji.³⁸

³⁸ Povijest muzeja, *Gradski muzej Varaždin*, URL: <http://www.gmv.hr/hr/o-muzeju/povijest/>, Pristupljeno: 13.6.2016.

4. KOPRIVNICA

Koprivnica se već u 13. stoljeću razvila kao gradsko naselje, a ime je dobila po istoimenom potoku. Grad je prvobitno podrazumijevao područje vlastelinstva. Godine 1356. dobiva od kralja Ludovika I. Anžuvina status slobodnog kraljevskog grada. Grad se razvija tijekom 14. stoljeća, zahvaljujući jačanju trgovačkih veza. Početkom 15. stoljeća grad postaje privatno vlasništvo, no 1547. godine ga Ferdinand I. Habsburški vraća u kraljevsko vlasništvo. Status slobodnog kraljevskog grada Koprivnica zadržava i tijekom 17. i 18. stoljeća. U drugoj je polovici 16. stoljeća, tijekom izvedbe renesansne utvrde, postala sjedište generalata Slavonske vojne krajine. U to je vrijeme nastao i renesansni trg, gradska vijećnica te zgrada vojnog zapovjedništva. Također, formiran je i koprivnički renesansni identitet.³⁹

Prije 16. stoljeća ne postoje sačuvani ni crteži ni opisi koprivničke utvrde. No, zasigurno je slobodni kraljevski grad Koprivnica posjedovao gradsku utvrdu. Međutim, ne zna se kako je doista izgledala srednjovjekovna utvrda. O njenom se izgledu može nagađati temeljem sačuvanih prikaza.⁴⁰ Srednjovjekovna je utvrda u 16. stoljeću dobila novo obilježje. Projektiranje i gradnja su započeti sredinom 16. stoljeća, pod vodstvom arhitekta Domenica dell' Allia. Iz 1557. godine potječe podatak kako se koprivnički kaštel i naselje s fortifikacijske perspektive shvaćaju kao dva zasebna dijela.⁴¹

Tlocrt iz 1574. godine svjedoči o stanju nakon uspostave prve bastionske utvrde. (Slika 10.) Oko naselja se nalazila utvrda u obliku pravokutnika oko koje je bio opkop. Na tri je ugla imala bastione, dok je na četvrtom uglu bio obnovljen kaštel s jednim bastionom i zasebnim opkopom s vodom. Na nekim su mjestima označene i polukružne kule. Vidljivo je kako utvrda nije obuhvaćala čitavo naselje jer su neke crkve uništene prilikom podizanja nove utvrde. Iste je godine graditelj H. Arconati predložio kako bi se utvrda najlakše mogla unaprijediti.⁴²

Podatak iz 1580. godine svjedoči da su tada već dvije godine trajali radovi na utvrdi, te kako je drugi bastion bio gotovo dovršen. Na tlocrtu J. Vintana iz 1582. godine vidljivo je stanje utvrde iz tog doba, dijelovi utvrde koji su bili podignuti i koje je trebalo izgraditi. Nove

³⁹ HRVOJE PETRIĆ, Koprivnica – središte Podravine, *Hrvatski povijesni portal*, URL:

<http://povijest.net/koprivnica/>, Pristupljeno: 6.6.2016.

⁴⁰ MILAN KRUIHEK, Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj, u: *Koprivnica – grad i spomenici*, Zagreb, 1986., str. 25.

⁴¹ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 120.

⁴² ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 120.

kurtine su se nalazile najvećim dijelom na pravicima ranije izgrađenih. U to je vrijeme fiksiran oblik i veličina utvrde. Planirali su izgraditi prostrane bastione različitih veličina s uvučenim flankama. Nadalje, 1583. godine su započeta sljedeća dva bastiona, a 1589. godine je izgrađen bastion na mjestu nekadašnjeg kaštela.⁴³

Na kraju 16. stoljeća Koprivnica je bila jedinstven fortifikacijski sklop koji je sadržavao renesansne karakteristike. Nalazila se na samoj granici s turskim teritorijem.⁴⁴ A. Pasqualini je 1598. godine naručio prikaz koprivničke utvrde s komentarima. (Slika 11.) Tom je prilikom izrađen tlocrt koji u glavnim crtama prikazuje dovršenu tvrđavu s oštećenjima na nekim mjestima. Doznaje se kako je tvrđava bila započeta kao peterokut, ali graditelj koji je nastavio s radovima preusmjerio je gradnju prema četverokutu. Sznaje se i kako položaj jugoistočnog bastiona nije baš prihvatljiv jer je zbog izloženosti ugrožen. Zamjera se i dužina kurtina prema potoku Koprivnica, koja je navodno bila preduga, pa bi bolje rješenje bilo da se na tom prostoru podigao peti bastion.⁴⁵ Smatra se da je dužina bedema bila uvjetovana željom da okružuju nekadašnji slobodni kraljevski grad Koprivnicu, predgrađe kastruma i sam kastrum.⁴⁶ Nakon pada Kaniže 1600. godine Koprivnica je postala pogranični grad i taj status zadržala kroz čitavo 17. stoljeće. Međutim, do kraja 17. stoljeća su civilne funkcije prevladale nad vojnim.⁴⁷

Dokument iz 1615. godine po prvi put spominje raveline u Koprivnici. Ledentuova veduta iz 1639. godine prikazuje raveline koji su smješteni sasvim lijevo i desno, te povezani mostovima s kurtinama.⁴⁸ Koprivnički su ravelini prvi koje dobiva neka od hrvatskih bastionskih utvrda, a gotovo i jedini uopće u ovoj grupi utvrda.⁴⁹ Tvrđava je u suštini zadržala temeljni oblik četverokuta. Jasno je naznačen i izgled bastiona, čije temelje štiti donji zemljani nasip koji podupire bedem tvrđave.⁵⁰

Nadalje, Stierov tlocrt iz 1657. godine svjedoči o stanju koje je u to vrijeme zatekao. (Slika 12.) Stier navodi i zamjerke i ideje kako bi se utvrda mogla poboljšati i povećati obrambenu snagu. Tvrđava je prikazana u obliku nepravilna četverokuta čije stranice

⁴³ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 120.

⁴⁴ MILAN KRUEK, (bilj. 40.), str. 26.

⁴⁵ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 121.

⁴⁶ MILAN KRUEK, (bilj. 40.), str. 26.

⁴⁷ HRVOJE PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*, Samobor, 2005., str. 22.

⁴⁸ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 121.

⁴⁹ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 33.

⁵⁰ MILAN KRUEK, (bilj. 40.), str. 28. – 29.

zatvaraju bastioni različitih veličina.⁵¹ Uz prethodno navedene elemente prikazuje i četiri kavalira. Na presjeku je jasno vidljiv odnos između kavalira, kurtina i predbedema. Popratni tekst uz tlocrt spominje jedan dovodni kanal koji ne omogućuje reguliranje razine vode u opkopima. S druge strane, na prikazima iz 18. stoljeća su vidljiva dva kanala koji su služili za dovođenje i odvođenje vode. No, na tim su prikazima nestali skriveni put i zatvoreni ravelini.⁵²

Sredinom 17. stoljeća koprivnička se utvrda smatrala modernom ratnom tvrđavom. Sadržavala je razvijenu bastionsku trasu. Bedemi, bastioni, opkopi i ravelini su činili obrambeni prsten tvrđave. Međutim, s obzirom da se krajem 17. i početkom 18. stoljeća na slavonskom graničnom posjedu situacija prilično stabilizirala, nije bilo potrebe dodatno modernizirati utvrdu.⁵³

Postoji i plan utvrde iz 1772. godine koji nalikuje Stierovom prikazu. Dva su ravelina povezana s tvrđavom. Tada je još bio sačuvan prostor glasije, ali u njenoj okolici već postoje razvijena predgrađa. Novine ne donose ni drugi planovi iz 18. stoljeća. Bitnije su se promjene dogodile sredinom i krajem 19. stoljeća, kada su preostali dijelovi utvrde shvaćani kao povijesni relikti koji sprječavaju daljnji gradski razvoj, zbog čega je srušen gotovo čitav preostali dio utvrde.⁵⁴

⁵¹ MILAN KRUEK, (bilj. 40.), str. 29.

⁵² ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 121. – 122.

⁵³ MILAN KRUEK, (bilj. 40.), str. 29.

⁵⁴ MILAN KRUEK, (bilj. 40.), str. 30.

5. ČAKOVEC

Poznato je kako je prostor današnjeg Čakovca bio naseljen od antike. Postoji podatak kako se tadašnje naselje nazivalo *Aquama*. Rimljani su na tom području obitavali do 4. stoljeća prije Krista. Nakon njih vjerojatno dolaze Goti, Huni, Langobardi i Avari, a naposljetku i Francuzi. No, nije poznato jesu li oni kasnije postali i vladari Čakovca.⁵⁵ Prvim utemeljiteljem Čakovca smatra se Dimitrije Čak, koji je zaslužan za ponovno naseljavanje čakovečkog teritorija nakon pustošenja Tatara. Osposobio je obrambene funkcije i formirao grad. Postoji podatak da je 1266. godine dao izgraditi osmatračnicu okruženu opkopima. Grad je vjerojatno dobio i ime prema spomenutom Dimitriju Čaku.⁵⁶ Godine 1333. Čakovec se prvi puta spominje kao utvrđeni grad za vladavine kralja Karla Roberta, iako je utvrđen bio i ranije.⁵⁷ Sredinom 14. stoljeća grad dolazi u ruke Stjepana Lackovića, koji je čakovečki vladar sve do njegove smrti 1397. godine. Sljedeći vladari postaju braća Kanižaj, koje je ubrzo smijenio kralj Sigismund Luksemburgovac. Godine 1405. grad preuzima velikaška obitelj Celjski.⁵⁸ Tijekom 15. stoljeća se izmijenilo nekoliko vladara, a među njima je bila i obitelj Ernušt, koja je upravljala gradom do sredine 16. stoljeća, kada grad i Međimurje dolaze pod vodstvo Zrinskih.⁵⁹

Gradnju prve utvrđene četverokrilne građevine bez ugaonih kula s vanjskim obrambenim zidinama je sredinom 16. stoljeća u Čakovcu započeo Nikola Šubić Sigetski. Završena je stoljeće kasnije zahvaljujući Nikoli Zrinskom koji je za izvršenje gradnje doveo jednog od tada vodećih srednjoeuropskih arhitekata, Philiberta Lucchesea.⁶⁰ Renesansne su odlike danas vidljive u tragovima jer u 18. stoljeću kaštel dobiva nove vlasnike, grofove Althan, koji su zaslužni za njegovu barokizaciju.⁶¹

„Dolaskom Zrinskih u posjed međimurskog vlastelinstva i čakovečkoga srednjovjekovnog grada darovnicom kralja Ferdinanda (1546.) počinje se ovdje spominjati *Nova curia*, a strateška izloženost Čakovca u prodorima Osmanlija prema Štajerskoj i Koruškoj, potakla je

⁵⁵ KÁROLY ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca*, Čakovec, 2005., str. 34. – 35.

⁵⁶ KÁROLY ZRÍNYI, (bilj. 55.), str. 38.

⁵⁷ VLADIMIR KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., str. 35.

⁵⁸ VLADIMIR KALŠAN, (bilj. 57.), str. 37. – 40.

⁵⁹ VLADIMIR KALŠAN, (bilj. 57.), str. 57. – 58.

⁶⁰ Philibert Lucchese (1606. – 1666.) je bio talijanski arhitekt. Dolazi iz klesarske obitelji s područja jezera Lugano. Velik dio karijere proveo je u Austriji, odnosno u Beču. Pretežito se bavio gradnjom utvrda., JILL TATZREITER, Lucchese, Filiberto, *Artisti Italiani in Austria*, URL: https://www.uibk.ac.at/aia/lucchese_filiberto.htm, Pristupljeno: 11.6.2016.

⁶¹ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 410.

prvog u nizu Zrinskih, da osim obnove zatečenog dvorca obitelji Ernušt iz 15./16. stoljeća (u koji su bili inkorporirani kula i palas iz 14./15. stoljeća), okolnu fortifikaciju dodatno zaštititi modernim bastionima (1562.).⁶² Obnovu je najprije nastavio Juraj, sin Nikole Šubića, koji je taj zadatak prepustio talijanskim arhitektima Giovanniju Arconatiju i Martinu Secci. No, završio ga je Nikola Zrinski, zaduživši 1650. godine spomenutog Lucchesea. Prilikom obnove je zadržan uobičajen raster s nizom prostorija uz vanjska pročelja i uskim trijemovima s unutrašnje strane, te ulaza ispod tornja u istočnom krilu. Kaštel je bio povećavan u nekoliko navrata. Zrinski su proširili sklop za širinu južnog krila i visinski izjednačili sve traktove na početno četveroetažno zdanje s prizemljem, međukatom i dva kata. Dograđen je i toranj vjerojatno pod utjecajem južnonjemačke gradnje, sudeći prema grafičkom prikazu čakovečkog kaštela iz 1639. godine čiji je autor Johann Ledentu. (Slika 13.) Za vrijeme Luccheseove su obnove na unutrašnjoj strani proširena bočna krila dogradnjom trijemova. Obnovljena je unutrašnjost i oblikovana su tri stepeništa, što se očituje na prikazu Giovannija Giuseppea Spalle oko 1660. godine. Zapisi svjedoče kako je kaštel posjedovao u prizemlju spremište i kuhinju, na međukatu oružarnicu, te na katovima knjižnicu, riznicu, dvorane i stanove.⁶³ Lucchese je radio i u Austriji na dvorcu Kremsier i na bečkoj palači Abensperg-Traun. Stoga ne čudi da je vanjsko pročelje čakovečkog kaštela raščlanjeno redovima pilastara nalik njegovim ostvarenjima u Austriji.⁶⁴

Prema prikazu Čakovca iz 1657. godine jasno se vidi kako je obrambeni pojas oko čakovečkog dvorca sadržavao sredinom 17. stoljeća četiri polukružne kule i četiri bastiona. Kroz istočni se bastion ulazilo u utvrđeni kompleks.⁶⁵

Tlocrt iz oko 1670. godine koji je izradio Spalla prikazuje koncentrični pojas tla koji prati raspored fortifikacijske jezgre. Pojas je dobio izbočenja ispred svakog od pet uglova, a ispred ulaznog je bastiona postavljena kontragarda.⁶⁶ U međuvremenu je izgrađen i peti, ujedno i najveći, bastion koji je zamijenio polukružne kule.⁶⁷

U zadnju četvrtinu 17. stoljeća datira plan tvrđave i dvorca Čakovec. (Slika 14.) Sredinom prikaza dominira dvorac u obliku pravilna četverokuta s unutarnjim dvorištem, koji je imenovan kao Castello di Czakathvrn. Južno krilo dvorca je uže s obzirom na ostale. Istočni i

⁶² KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 410.

⁶³ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 411.

⁶⁴ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 412.

⁶⁵ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 676.

⁶⁶ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 95.

⁶⁷ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 676.

sjeverni vanjski zid su pojačani potpornjima. Ulaz u dvorac se nalazi na istočnom krilu. (Slika 15.) Predvorjem, koje je podijeljeno u dva dijela, se dolazi do stepeništa koje vodi na gornje katove. Postoji još jedno stepenište koje se nalazi na spoju zapadnog i južnog krila. Sjeverna strana unutarnjeg dvorišta je rastvorena arkadama. Uz dvorac se nalazi vanjsko dvorište omeđeno zidinama. (Slika 16.) Fortifikacijska se arhitektura sastoji od pet peterokutnih bastiona koji povezuju svaki spoj zidova, od kamena i cigle, i palisada. Najveći se bastion nalazi u središtu istočnog zida. Sadrži vrata koja su povezana drvenim mostom. Most se prostire preko jarka do ravelina u obliku trokuta. Ispred vrata se nalazi veža. Vanjsko se dvorište sastoji od četiri međusobno povezana dijela. Ono sadrži još nekoliko zasebnih građevina. Uz glavni obrambeni bastion se nalazi bunar nasuprot kojeg je u zapadnom dijelu dvorišta mlin. U sjevernom i južnom dijelu dvorišta se nalaze tri izdužene građevine, odnosno stanovi vojnika. Svaki bastion ima stražarnicu. Cijeli fortifikacijski sklop i dvorac okružuju dva koncentrična opkopa. Važno je napomenuti kako su preko naznačenih postojećih utvrda ucrtane linije novih, zamišljenih bastiona.⁶⁸

Danas se očuvan sklop sastoji od tri istočna bastiona s odgovarajućim kurtinama, djelomično južne kurtine i od jugoistočnog bastiona prema zapadu. Podnožja bastiona i kurtina su građena od kamena, dok su njihovi gornji dijelovi od opeke. Uglovi bastiona su pojačani kamenom. Arheološkim je istraživanjima otkriveno kako sjeverozapadni i jugozapadni bastioni imaju očuvana podnožja građena krupnim kamenim blokovima. Cijeli je sklop i danas djelomično okružen ostacima opkopa.⁶⁹

5.1. DVORAC ALTHAN

Obitelj Althan je zaposjela Čakovec i Međimurje darovnicom Karla VI. između 1719. i 1720. godine. Zatekli su zapušten dvorac i ubrzo krenuli s njegovom obnovom zadržavši renesansnu četverokrillnu strukturu. Preuređenje su povjerali srednjoeuropskom arhitektu bečkog podrijetla, Antonu Erhardu Martinelliju,⁷⁰ bliskom suradniku Josepha Emanuela Fischera von Erlacha (1693. – 1742.). Odabir Martinellija ne čudi ako uzmemo u obzir da su

⁶⁸ MIROSLAV KLEMM, Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom Vojnopovijesnom muzeju, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Varaždin, 1986., str. 194. – 196.

⁶⁹ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 4.), str. 95. – 96.

⁷⁰ Anton Erhard Martinelli (1681. – 1747.) je bio austrijski arhitekt. Obrazovao se kod C. A. Ottla, graditelja koji je izvodio projekte Bernarda Fischera von Erlacha. Kasnije surađuje s Josephom Emanuelom Fischerom von Erlachom, te postaje dvorski arhitekt., VLADIMIR MARKOVIĆ, Anton Erhard Martinelli: graditelj Althanovog dvorca u Čakovcu, *Institut za povijest umjetnosti*, URL: https://www.ipu.hr/content/radovi-ipu/RIPU-1-2-1972_013-021-Markovic.pdf, Pristupljeno: 13.6.2016.

grof Althan i njegova žena, princeza Ana Pignatelli, bili u dobrim odnosima s bečkim dvorom i samim carem Karlom VI. Dodatne zahvate je vjerojatno izazvao i potres 1738. godine, a obnova je dovršena 1743. godine. Prilikom preuređivanja zadržan je četverokrlni tlocrt, no s temeljitijom obnovom stambenih katova.⁷¹ Zatečeni je tlocrt ograničio Martinellija pa je primijenio uobičajeni prostorni raspored s nizom prostorija i hodnika, te glavnom dvoranom na drugom katu i dvjema kapelama. No, arhitekt se iskazao u oblikovanju vanjskog pročelja, stubišta i haustora, odnosno veže.⁷² Martinellijevo je pročelje karakteristično za kasni bečki barok, a povezuje se i s njegovim suradnikom Josephom Emanuelom Fischerom von Erlachom. (Slika 17.) Prizemlje i međukat odvojeni su širokim trakama stilizirane rustike i čine bazu za prvi i drugi kat koji su horizontalno raščlanjeni rustičnim vijencima, a vertikalno pilastrima. Raščlanjenost prvog i drugog kata dodatno je naglašena sivo obojenim pilastrima i vijencima koji se ističu na bijeloj fasadi. U središtu se pročelja nalazi glavni portal s balkonom. Kaštel je izvana na uglovima ojačan kontraforima koji doprinose masivnosti zdanja. (Slika 18.) Izvorno se iznad ulaza nalazio toranj koji je za vrijeme Martinellijeve intervencije premješten na ulazni bastion. Martinelli je zaslužan i za redizajn unutarnjeg pročelja, gdje je arkade na katovima zamijenio dvojnim prozorima.⁷³ (Slika 19.)

Dvorac se može povezati s bečkim i češkim graditeljstvom. Naime, ta činjenica ne čudi pošto je Martinelli radio u Češkoj kao dvorski graditelj. U južnoj Češkoj je neko vrijeme radio za grofove Schwartzenberg, koji su posjedovali stari grad u Krumlovu. Tamo je sagradio 1730. godine kovnicu novca na iznimno strmoj kosini, pa je građevina s jedne strane dvoetažna, a s druge četveroetažna. Donje etaže su iscrtane stiliziranom rustikom. Gornje su etaže odijeljene vijencem i u cijeloj visini povezane vertikalnim pravokutnim oblicima.⁷⁴ „Između njih su prozorske osi označene udvojenim prozorskim otvorima, istima kakve imaju i dvorišne fasade čakovečkog dvorca.“⁷⁵

⁷¹ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 565.

⁷² KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 567.

⁷³ KATARINA HORVAT LEVAJ, (bilj. 3.), str. 569.

⁷⁴ VLADIMIR MARKOVIĆ, Anton Erhard Martinelli: graditelj Althanovog dvorca u Čakovcu, *Institut za povijest umjetnosti*, URL: https://www.ipu.hr/content/radovi-ipu/RIPU-1-2-1972_013-021-Markovic.pdf, Pristuljeno: 13.6.2016.

⁷⁵ VLADIMIR MARKOVIĆ, Anton Erhard Martinelli: graditelj Althanovog dvorca u Čakovcu, *Institut za povijest umjetnosti*, URL: https://www.ipu.hr/content/radovi-ipu/RIPU-1-2-1972_013-021-Markovic.pdf, Pristuljeno: 13.6.2016.

6. LEGRAD

Legrad je pogranično mjesto koje je smješteno na strateški vrlo važnom položaju. Stoljećima je granično mjesto s Mađarskom, a u 16. i 17. stoljeću i s Osmanskim Carstvom. Rijeke Mura i Drava odigrale su veliku ulogu i odredile prostor Legrada, kao i njegovu fizionomsko-morfološku strukturu i funkcionalna obilježja. One su doprinijele njegovoj obrani, ali s druge strane donijele su mu i štetu za vrijeme poplava. Ovaj je prostor naseljen još od antike, no prva utvrđenja potječu iz srednjeg vijeka. Prekretnica se dogodila 1546. godine kada je Nikola Šubić Zrinski zauzeo Međimurje u čijem je sastavu tada bio i Legrad. Zrinski je odlučio sredinom 16. stoljeća izgraditi niz utvrda u svrhu obrane od Osmanlija. Međutim, 1600. godine Turci osvajaju Kanižu i time Drava postaje nova granica s Osmanskim Carstvom. Vojnu granicu je činio sustav utvrda u kojima su vojne snage čuvale granicu na Muri i Dravi. Utvrde Legrad i Novi Zrin su imale važnu poziciju za istočno Međimurje, a utvrda Legrad kao najsnažnija postala je sjedište Legradske kapetanije.⁷⁶

6.1. UTVRDA LEGRAD

Legrad je utvrđen šezdesetih godina 16. stoljeća na inicijativu Nikole Šubića Zrinskog, no nakon njegove smrti kod Sigeta izgradnju je završio sin Juraj. Najstariji do sada poznati tlocrt legradskih utvrda je izradio habsburški topograf i fortifikacijski stručnjak Nicolo Angielini 1566. godine. Riječ je o planu koji je nastao za vrijeme izgradnje nakon autorova obilaska ugarskih i hrvatskih utvrda. Legradska je utvrda prikazana kao otočna utvrda s prilaznim putevima, okružena vodom. U sklop se ulazilo s dvije strane preko drvenih mostova, a oba su ulaza bila dodatno zaštićena stražarnicama. Tlocrt je u obliku nepravilna četverokuta. U unutrašnjosti su naznačena dva zasebna fortifikacijska objekta i manja crkva. Zbog crkve se naslućuje da u utvrdi nije živjela samo vojska, već da je obuhvaćala i samo naselje.⁷⁷

Fortifikacijski plan iz 1572. godine prikazuje stanje nakon završetka izgradnje utvrde. (Slika 20.) Plan je djelo nepoznatog habsburškog topografa za kojeg se dugo smatralo da je najstariji prikaz. Vidljivo je kako je utvrda imala samo jedan ulaz, dok je drugi vjerojatno samo privremeno bio izvan uporabe. Tlocrt je u obliku pravilna četverokuta, zatvoren

⁷⁶ MIRELA SLUKAN ALTIĆ, Legrad- grad na sutoku rijeka i razmeđu država, u: *Podravski zbornik*, 2002., str. 111.

⁷⁷ MIRELA SLUKAN ALTIĆ, (bilj. 76.), str. 111. – 113.

palisadama, s kružnim bastionima na uglovima. No, ne zna se je li ovo samo proizvoljna ocjena autora ili naknadna intervencija graditelja.⁷⁸

Veduta Johanna Ledentua iz 1639. godine prikazuje vanjštinu legradske utvrde iz smjera zapada. (Slika 21.) U prvom je planu rijeka Drava iza koje je naselje i utvrda. Ulaz u grad čuva natkrivena stražarnica. Kompleks se sastoji od palisadne ograde, zidane utvrde i četverokutnih drvenih kula s otvorima za topove. Iza utvrde se nazire kupolasti toranj, vjerojatno crkveni. Uočava se razvoj koji je najvjerojatnije rezultat obnove nakon oslobođenja od Turaka i šteta koje je nanijela poplava 1581. godine. Zbog poplava je Juraj Zrinski zatražio od cara Maksimilijana sredstva za obranu, koja je car i odobrio 1583. godine. U međuvremenu se u predgrađu utvrde razvilo naselje sa seoskim kućama i vrtovima, odnosno židovsko naselje koje je tridesetak godina kasnije Giovanni Giuseppe Spalla naznačio na svom planu Legrada. Naoružani konjanici koji se nalaze ispred utvrde vjerojatno simboliziraju tursku opasnost koja je još uvijek bila prisutna. Ova je veduta kasnije precrtana za vojni izvještaj o graničnim utverdama čiji je autor Martin Stier.⁷⁹

Veduta Legrada koja je nastala između 1660. i 1664. godine je vjerojatno bila sastavni dio knjige *Vierzig Zwei Saubere Abrisse verschiedener Gränz Festungen, Schlösser und Städte in Hungarn ungefaer von den Jahren 1660. – 1664.*, iz posjeda Raimunda Montecuccolija. Vjerojatno je nastala na temelju Ledentuova djela iz 1639. godine. Na prikazu su vidljivi svi ranije navedeni arhitektonski elementi, jedino je riječni tok drugačije ucrtan. Pretpostavlja se da je ova veduta nastala za Montecuccolijeve potrebe.⁸⁰

Giovanni Giuseppe Spalla je izradio spomenuti plan Legrada 1671. godine. (Slika 22.) U to je vrijeme Legrad doživio teške trenutke. Godine 1670. car Leopold je proglasio Petra Zrinskog heretikom i oduzeo mu sve posjede. Pa je iste godine Legrad zauzeo koprivnički general Breuner nakon čega su uslijedila uništenja. Spallin je plan prvi koji ima donekle naznačenu unutrašnju morfološku strukturu naselja. Sadrži i opširnu legendu koja po prvi puta pruža uvid u funkcionalnu strukturu „unutrašnjeg grada“.⁸¹ Utvrda se zajedno s naseljem nalazi na lijevoj obali Drave. Zatvorenog je tipa i u obliku pravilna četverokuta. Na uglovima se nalaze masivni bastioni. Okružena je opkopom preko kojeg je na zapadnoj strani postavljen most kojim se ulazilo u grad. Unutar obrambenih se zidina nalazi pet manjih zdanja u obliku

⁷⁸ MIRELA SLUKAN ALTIĆ, (bilj. 76.), str. 113.

⁷⁹ MIRELA SLUKAN ALTIĆ, (bilj. 76.), str. 113. – 115.

⁸⁰ LJERKA PERČI, Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16. i 17. stoljeća, u: *Muzejski vjesnik*, br. 9, Koprivnica, 1986., str. 16.

⁸¹ MIRELA SLUKAN ALTIĆ, (bilj. 76.), str. 115.

četverokuta i bunar. Uz vanjski je rub sjevernog opkopa tvrđave smještena kapela s četvrtastim svetištem. Zapadno od tvrđave se prostire naselje Legrad s naznačenim kućama, a izvan utvrđenog dijela grada je spomenuto židovsko naselje „Juden Stadt“. Ono je pomoću tri drvena mosta povezano s ostatkom naselja. Širi prostor grada utvrđen je još dodatnom palisadom, koju sa zapadne i južne strane omeđuju rukavci rijeke Drave, dok je na sjevernoj strani prokopan kanal. Na sjevernoj strani palisade nalaze se dvojna vrata odakle kreće cesta za Čakovec i Kotoribu, te cesta za Kanižu i Kotoribu. S druge strane, uz obalu mure su označena dva čardaka, „Natkora chiardach“ i „Sabotkovec chiardach“, dok je na desnoj obali Drave most pored kojeg se nalazi skelarova kuća. Prilaz tom mostu je osiguran trokutastim bastionom s palisadom uz samu cestu iz smjera Varaždina. Uz lijevu dravsku obalu, južno od Legrada, smješteno je četrnaest plovećih mlinova. Očituje se modernizacija utvrde te napredak u razvoju naselja.⁸²

Godine 1710. Legrad je zadesila poplava i tom je prilikom „premješten“ iz Međimurja u Podravinu. Juraj Bedeković je 1752. godine izradio kartu Međimurja na koju je uvrstio i Legrad iako tada više nije bio u njegovu sastavu. Prikazan je sa svih strana okružen vodom, poput otoka. Njegova je obrambena važnost pala već krajem 17. stoljeća, no Bedeković ga ipak označava kao utvrdu. Utvrda se počela zapuštati 1661. godine kada ju je potkopala bujica Drave, a nakon 1699. godine, nakon potiskivanja Turaka i oslobođenja Ugarske i Slavonije, zanemarivanje utvrde se nastavlja. U 18. stoljeću dolazi do potpunog zapuštanja utvrde, a Legrad poprima osobine trgovačkog grada.⁸³

6.2. NOVI ZRIN

Sredinom 17. stoljeća dolazi do nemira u jugozapadnoj Mađarskoj sa žarištem na relaciji Kaniža – Legrad, zbog čega je trebala dodatna obrana na legradskog teritorija. No, kako je 1661. godine legradske utvrde potkopala Drava i pritom ih uništila, vojska je odlučila iseliti. Do tog je trenutka Legrad bio jedna od najznačajnijih protuosmanskih pograničnih utvrda. Zbog njene je dotrajalosti bilo potrebno izgraditi novu utvrdu koja bi obranila Međimurje. Legrad je u to vrijeme imao specifičan položaj. Nalazio se s južne strane Mure, okružen Dravom i močvarama. Zrinski su stoga odlučili sagraditi novu utvrdu na lijevoj obali Mure,

⁸² MIRELA SLUKAN ALTIĆ, (bilj. 76.), str. 115.

⁸³ MIRELA SLUKAN ALTIĆ, (bilj. 76.), str. 116. – 117.

odnosno na mađarskoj strani koja je bila pod turskom vlašću, odakle mogu bolje kontrolirati kaniški prostor. Pošto je bečki dvor u to vrijeme sklapao primirje s Osmanlijama, uvelike su se protivili zamisli Zrinskih. Usprkos protivljenju, Nikola Zrinski je krenuo s provođenjem svoje ideje.⁸⁴

Nova se utvrda, Novi Zrin, u početku gradila u tajnosti. Kasnije su njenu gradnju potpomogao i Hrvatski sabor, a potajno i bečki dvor. Lokacija nove utvrde postala je trn u oku Osmanlija. (Slika 23.) Turci su smatrali kako je riječ o svojevrsnoj provokaciji pa ne čudi što su je često napadali i tražili njeno rušenje kao uvjet za postizanje mira.⁸⁵

Naime, Zrinski je od sultana dobio dozvolu da smije na lijevoj obali Mure sagraditi ovčarnicu, a on je krenuo graditi pravu utvrdu. Gradnja je započela 1661. godine na što je objesnio veliki vezir Köprülü Mehmet-paša kada je shvatio da ga je Nikola Zrinski izigrao. Utvrda je izgrađena na uzvisini na Kakonji, odnosno na mjestu nekadašnje utvrde Kecskevár koja je bila u vlasništvu Zrinskih i postojala je do 1566. godine. Nikola Zrinski je želio sagraditi mostobran s kojeg bi mogao samo nakon nekoliko sati pješaćenja napasti Kanižu, a pozicija Novog Zrina je tom cilju odlično odgovarala.⁸⁶

Nacrt utvrde je bio prilagođen temeljima Kecskevára, a njegov je autor bio vojni arhitekt Wassenhoven. Većim je dijelom bila dovršena do 25. prosinca 1661. godine. Bila je u obliku četverokuta, a oko nje se prostirao zatvoren opkop. Iz smjera Mure je do utvrde vodio pokretni most koji je bio s lijeva osiguran linetom. Uz vanjski dio opkopa nalazio se red drvenih stupova. Cijeli je sklop sadržavao i gospodarske zgrade. Gradnja je nastavljena u proljeće 1662. godine.⁸⁷

Nakon što je gradnja završena, Nikola Zrinski i supruga su doselili u Novi Zrin. Tokom gradnje Turci su s vremena na vrijeme došli u obilazak kako bi vidjeli što to Zrinski gradi i sve više i više su negodovali u vezi zatečenog stanja, te su u nekoliko navrata tražili od bečkog dvora rušenje utvrde. Pošto nikako nisu mogli doći do rješenja koje bi bilo na obostrano zadovoljstvo, na saboru u Požunu 1662. godine Zrinski je predložio pomirbu s Turcima ili protunapad na turski teritorij. Kako se na saboru nije ništa odlučilo, Nikola je u povratku iz Požuna zajedno sa svojom vojskom napao i pobijedio Turke između Kaniže i

⁸⁴ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, *Novi Zrin*, Donja Dubrava, 2001., str. 58. – 60.

⁸⁵ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 60.

⁸⁶ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 61. – 62.

⁸⁷ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 62. – 63.

Sigeta.⁸⁸ Međutim, Turci su odlučili uzvratiti 1663. godine, kada su zajedno s Tatarima napali Novi Zrin, ali bezuspješno što ih je dodatno naljutilo.⁸⁹ Velika bitka za Novi Zrin odigrala se u kolovozu 1663. godine kada su ga Osmanlije nenadano napale, no ponovo bezuspješno zahvaljujući dobroj topovskoj obrani Zrinskih.⁹⁰ Turski napadi nisu prestajali ni 1664. godine, ali Zrinski je također napadao i Turke. U međuvremenu je u Novi Zrin došao zapovjednik Montecuccoli, koji je zabilježio tadašnje događaje. U utvrdu su pristigle njemačke snage kako bi pomogle pružiti što bolji otpor.⁹¹ Materijalni izvori svjedoče kako su Turci postavili čitav arsenal suvremene tehnike kako bi što bolje mogli razoriti Novi Zrin. Bez obzira na učestale turske napade, utvrdu nisu predali sve dok se nije pretvorila gotovo u ruševinu. Opsada je trajala tri i pol tjedna, što govori da utvrda nije bila toliko slaba kao što se mislilo. Turci u početku nisu znali što će učiniti s osvojenim Novim Zrinom. Najprije su razmišljali o zadržavanju, pa su krenuli s radovima kako bi popravili razrušene dijelove. No, na koncu su se odlučili za rušenje, koje su i proveli uz pomoć laguma. Zatim je Varšavskim mirom odlučeno da se utvrda ni s jedne obale Mure ne smije ponovo sagraditi.⁹²

6.2.1. RAZMATRANJA OKO NOVOG ZRINA

Dugo vremena nije bilo poznato kako je zapravo izgledao Novi Zrin i gdje je točno bila njegova lokacija, no izgleda kako su mađarski znanstvenici uspjeli dati odgovor na to pitanje. Novi Zrin se nalazio uz Muru, tako da se jedan dio utvrde nalazio s jedne, a drugi dio s druge strane rijeke. Raimondo Montecuccoli je boravio u utvrdi za vrijeme borbe s Turcima i zapisivao izvješća, koja vjerojatno nisu potpuno objektivna, ali sadrže korisne podatke. Nije bio u dobrim odnosima sa Zrinskim, no smatra se da nije previše lažirao tadašnje okolnosti. Uz izvješća je napravio i crtež rasporeda bitki, koji je od velike važnosti. Naime, u središtu je crteža označio Novi Zrin slovom A smjestivši ga na povišeno mjesto s lijeve obale Mure. Prikazan je kao vrlo jednostavna utvrda nalik rogu s dva polubastiona, ravelinom i izlomljenom flankom, ali otvorena prema Muri. U komentarima je zapisao kako je utvrda slaba i loše projektirana, te da bi je trebalo tretirati kao mostobran. Prema tome, glavni dio

⁸⁸ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 65.

⁸⁹ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 66.

⁹⁰ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 68.

⁹¹ HRVOJE PETRIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, (bilj. 84.), str. 75.

⁹² GÁBOR HAUSNER, LAJOS NÉGYESI, JÓZSEF PADÁNYI, Novi Zrin u svjetlu izvora i istraživanja terena, u: *Susreti dviju kultura: obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, Zagreb, 2012., 197. – 199.

utvrde je bio na današnjem prostoru Mađarske, a s međimurske je strane blizu mosta označena kvadratna građevina opasana šancem.⁹³

Povijesni izvori svjedoče kako je utvrda nakon zauzimanja Turaka 1664. godine bila potpuno razorena, ali da je vjerojatno bila srušena samo dio koji se nalazio na lijevoj obali Mure, odnosno na turskom teritoriju. Iz toga se može zaključiti da je građevina na desnoj obali i dalje postojala. Prema procjeni Novog Zrina iz 1666. godine proizlazi da tada dvorac nije bio uništen, već da su se na njemu obavljali radovi jer još nije bio dovršen. Opisan je kao sklop koji je sadržavao i četiri tornja, ugaone kule na zatvorenoj četverokrilnoj građevini. Navodi se kako je utvrda bila jednokatnica s otvorenim trijemovima okrenutim prema dvorištu. Spominju se i pojedinosti o obavljenim poslovima, materijalima, cijenama i razini opremljenosti utvrde.⁹⁴

Utvrda se spominje i 1667. godine, te se smatra da se njegova propast može vezati jedino uz ishod Zrinsko-frankopanske urote. Takav je zaključak prihvatljiv ako se uzme u obzir prethodno navedeno, te da se u popisima i procjenama dobara, koje su se odvijale između 1672. i 1673. godine, više ne spominje.⁹⁵

Postoji nekoliko grafika koje prikazuju Novi Zrin. (Slika 24.) Uvelike nalikuju Montecuccolijevom crtežu, no na grafikama je kompleks pomalo raskošan, iako postoji mogućnost da su neki dijelovi vjerodostojni. (Slika 25.) Pojedini istraživači smatraju kako su grafički prikazi nastali prema prikazu Čakovca. Međutim, podudarnosti najvjerojatnije nisu slučajne, već doista potječu iz ranijih grafika Čakovca. Stoga je teško tumačiti i suditi autentičnost Novog Zrina, ali sa sigurnošću se može reći da je postojao do oko 1670. godine.⁹⁶

⁹³ ANDREJ ŽMEGAČ, Novi pogled na Novi Zrin, u: *KAJ*, Zagreb, 1998., str. 58. – 59.

⁹⁴ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 93.), 1998., str. 59. – 61.

⁹⁵ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 93.), str. 61. – 62.

⁹⁶ ANDREJ ŽMEGAČ, (bilj. 93.), str. 62.

7. VELIKI TABOR

Desinić je mjesto u Hrvatskom zagorju. Prvi put se spominje kao Župa svetog Jurja od Sutle 1334. godine. Taj podatak svjedoči da su već tada na tom prostoru postojala naselja. No, najstariji materijalni zapisi datiraju u rani srednji vijek.⁹⁷ Veliki Tabor je utvrda koja se nalazi na zaravanku brežuljka iznad Desinića. (Slika 26.) Prvi spomen utvrde, koja se nekoć nazivala Vrbovec, datira u 1267. godinu. Naziv Veliki Tabor se javlja od 1502. godine.⁹⁸ Gradnja je započeta krajem srednjega vijeka, kada je izgrađena kasnogotička jezgra koja se s vremenom nadograđivala. Nakon izgradnje palasa, dograđeni su unutarnji i vanjski obrambeni prsten s kulama, koji posjeduju renesanse karakteristike. No, pregradnje i dogradnje su nastavljene i za vrijeme baroka.⁹⁹

Obitelj Rattkay je imala ključnu ulogu u gradnji Velikog Tabora. Ovu je lokaciju 1502. godine Ivaniš Korvin predao u ruke Pavlu Rattkayu. No, pošto Pavao umire već sljedeće godine, za podizanje kaštela su zaslužna njegova braća Ladislav i Benedikt. Gradnja je izvršena u vrlo burnom razdoblju, kada je turska opasnost bila dio svakodnevice. Međutim, Rattkayi nisu bili spriječeni u svom naumu i krenuli su s dogradnjom jezgre i proširenjem obrambene linije. Bilo je iznimno važno izgraditi što snažniju utvrdu jer je njena lokacija uz rijeku Sutlu bila važno odredište na granici prema Štajerskoj. Zbog dobrog položaja Rattkayi nisu napuštali dvor već su ga prilagođavali za svakodnevni život, a nedaleko Velikog Tabora su na vlastitim teritorijima izgradili i dogradili kaštele Veliku Horvatsku, Mali Tabor i Miljanu.¹⁰⁰

Rattkayi su bili aktivni sve do smrti posljednjeg iz obitelji, Josipa Ivana Krstitelja. Zatim je uslijedilo zapuštanje i propadanje čitavog kompleksa. Kaštel tada postaje vlasništvo Habsburgovaca, koji ga daruju grofu Thuguthu, koji je obnašao dužnost ministra vanjskih poslova. Međutim, nakon Thuguthove smrti dvor ponovno postaje vlasništvo bečkog dvora. Ubrzo dobiva nove vlasnike, braću Grünwald, trgovce iz Zagreba. Za vrijeme Prvog svjetskog rata kaštel je imao funkciju zatvora, što se nije svidjelo hrvatskom slikaru Otonu Ivekoviću, koji ga kupuje 1919. godine. Iveković je u Velikom Taboru boravio do 1938. godine. Već je tada objekt bio u vrlo lošem stanju i Iveković je tražio od Zemaljskog

⁹⁷ VELIMIR ŠLOGAR, *Veliki Tabor i Desinić*, Zagreb, 2010., str. 10.

⁹⁸ VELIMIR ŠLOGAR, (bilj. 97.), str. 54. – 55.

⁹⁹ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, *Veliki Tabor u svjetlu otkrića*, Zagreb, 2007., str. 11. – 12.

¹⁰⁰ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 12.

povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historičkih spomenika sredstva za obnovu, ali nitko nije imao sluha za tu inicijativu. Naposljetku ga odlučuje prodati za malen iznos Banskoj upravi, koja ga predala u ruke časnim sestrama Družbe Kćeri milosrđa Trećeg reda svetog Franje. One su čitav kompleks nastojale obnoviti i prilagoditi ga vlastitim potrebama. No, nakon njihova odlaska iz Velikog Tabora, utvrda se koristila za neprimjerene svrhe sve dok je Vlada Republike Hrvatske nije 1993. godine predala u ruke Muzejima Hrvatskog zagorja.¹⁰¹

7.1. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI

Konzervatori i restauratori su od 1995. do 1998. godine u Velikom Taboru izvršili brojna istraživanja, koja su obuhvaćala palas i pročelja dvorišnih trijemova. Istraživanja su u potpunosti dovršena tek 2006. godine zbog brojnih tehničkih i financijskih poteškoća, ali su rezultirala novim saznanjima. Istraživači su došli do saznanja vezana uz faze gradnje palasa.¹⁰²

Prva faza datira u razdoblje nakon 1502. godine. Tada je palas bio dvoetažan. Fasade su bile raščlanjene dvodijelnim i trodijelnim češkim prozorima. Uglovi su bili istaknuti sivim i crvenim kvadratima, a istih je boja bio i krovni vijenac. Druga faza se odvijala nakon 1526. godine. U tom je periodu oko palasa podignuto obrambeno zide pojačano s četiri kule kružnog oblika. Unutar jezgre se dogradio i treća etaža palasa, koja je imala funkciju žitnice. Pročelje se u ovoj fazi nije mijenjalo, samo je na drugom katu zatvoren gotički prozor i rastvorena renesansna bifora. U 16. je stoljeću izgrađen i vanjski obrambeni prsten pojačan peterokutnom bastionskom kulom na zapadnom dijelu. Treća faza podrazumijeva gradnju i pregradnju tijekom 17. i 18. stoljeća, nakon prestanka turske opasnosti. Dolazi do pregradnje i prenamjene nekadašnje žitnice, koja postaje stambeni prostor. Na trećoj se etaži postavljaju veliki prozori, a na prvoj i drugoj se uklanjaju kasnogotički šprljci. Pročelje je oslikano nizom stupova. Kasnogotički okvir ulaznih vrata je zamijenjen baroknim kamenim okvirom. Drveni most kojim se dolazilo do palasa, zamijenjen je zidanim. Također, drveni su trijemovi s unutarnje strane zamijenjeni zidanim, te oslikani medaljonima. Nadalje, četvrta i peta faza uključuju radove u 19. i 20. stoljeću, koji su više naštetili nego koristili umjetničkoj vrijednosti Velikog Tabora. Obzidani su stupovi u prizemlju trijema s dvorišne strane, u dvorištu je izgrađena vodospremnik i nasipavanjem je podignuta razina stražnjeg dijela dvorišta. Unutrašnjost palasa je uvelike izmijenjena. Napravljeno je betonsko stubište, nanovo

¹⁰¹ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 12. – 14.

¹⁰² KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 15.

su pregrađeni zidovi, postavljeni sanitarni čvorovi, uveden vodovod i kanalizacija, priključena struja, te promijenjeni podovi i stolarija.¹⁰³

Temeljem istraživanja predložena je i obnova unutrašnjeg i vanjskog prostora palasa. Tlocrt prizemlja je nepravilan, a ulaz se nalazi na istočnoj strani. Odlučeno je da će se zadržati zatečeno stanje uz male promjene, primjerice srušen je potporni stupac svoda koji se nalazio uz sjeverni zid. Na južnoj se strani prvog kata nalazio glavni ulaz do kojeg se dolazilo preko dvorišnih galerija i zidanog mosta. Istraživači su otkrili kako su prvi i drugi kat za vrijeme kasne gotike imali jednake tlocrte. Oba su kata imala po tri prostorije nepravilnog oblika. Međutim, pošto je odlučeno da će se prezentirati ambijent 16. stoljeća, potrebno je bilo na prvom katu ukloniti zidane lučne konstrukcije ispred stubišta, a na drugom katu pregradni zid iznad luka. Također, maknuto je i betonsko stubište koje je zamijenilo suvremeno rješenje.¹⁰⁴ Odlučeno je da će se prezentirati ili nanovo rekonstruirati pojedini arhitektonski elementi kako bi građevina bila što autentičnija. Na trećem katu je zadržan tlocrt iz 17. i 18. stoljeća, kada je žitnica prenamijenjena u stambeni dio. Na ovoj su etaži zatečena barokna vrata na temelju kojih su rekonstruirana još dvojica.¹⁰⁵

Na osnovici rezultata konzervatorsko- restauratorskih istraživanja koja su uključivala dokumentaciju zatečenog stanja, laboratorijska ispitivanja žbuke i pigmenata, procjenu sačuvanih slojeva i preporuka konzervatorskog- restauratorskog zahvata, dat je prijedlog obnove pročelja. Na dijelovima pročelja gdje je oslik dobro očuvan izvedena je konzervacija, na dijelovima gdje je oštećen njegova rekonstrukcija, dok je na mjestima gdje je potpuno uništen stavljena glatka žbuka prebojana vapnom.¹⁰⁶

7.1.1. OBNOVA VELIKOG TABORA

Godine 2006. su započeli konzervatorsko- restauratorski i građevinski radovi na palasu. Građevinski su radovi uključivali statičku sanaciju vanjskih zidova i međukatnih stropnih konstrukcija.¹⁰⁷ (Slika 27.) Pošto je krovna konstrukcija bila dotrajala, pospješila je djelomično razaranje uglova građevine. Stoga je dotrajala građa zamijenjena, a krovnište rekonstruirano temeljem stanja iz sredine 16. stoljeća. Palas je bio u prilično lošem građevinskom stanju pa su svi vanjski zidovi statički konsolidirani, a sanacije je provedena s

¹⁰³ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 15. – 17.

¹⁰⁴ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 17.

¹⁰⁵ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 18.

¹⁰⁶ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 19.

¹⁰⁷ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 19. – 20.

unutrašnje strane zidova. Na području međukatova je provedena sanacija svodova od cigle i kamena, kao i drveno gređe. Na prvom i drugom katu je predložen tlocrtni raspored 16. stoljeća, zbog čega je bilo potrebno na prvom katu srušiti lučni zid ispred betonskog stubišta i na drugom katu jedan puni zid. (Slika 28.) Betonsko je stubište uklonjeno pa je na stropnoj konstrukciji prvog i drugog kata taj prostor nadopunjen drvenim grednjacima i hrastovim podvlakama. No, izgrađeno je suvremeno stubište i postavljeno je na mjestu onog iz 17. i 18. stoljeća. Na trećem je katu odlučeno da će se zadržati tlocrtni raspored iz 17. i 18. stoljeća.¹⁰⁸ Postojeći su podovi zamijenjeni imitacijom originalnih. U prizemlju je postavljen pod od nabijene zemlje, na prvom katu podovi od opeke, na drugom katu od tavela od opeke, drvenih dasaka i vapnenog estriha, te na trećem katu od drvenih dasaka.¹⁰⁹ Stupovi koji su ostali sačuvani su sanirani, a ostatak je rekonstruiran temeljem istraživanja i povijesnih fotografija. Rekonstruirana je i kamena plastika prozora, klupčica, vrata i kamina. Tijekom istraživanja je pronađen povijesni uzorak stolarije pa su prema njemu izrađeni prozori i vrata s ostakljenjem. U palasu je izveden i suvremeni sustav zagrijavanja žbuke pomoću cijevi kroz koje kola topla voda. Također, izvršeno je i prozračivanje koje kao i grijanje omogućuje poželjne mikroklimatske uvjete, koji su u skladu s muzejskim potrebama.¹¹⁰

¹⁰⁸ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 20. – 21.

¹⁰⁹ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 21.

¹¹⁰ KRASANKA MAJER, EDITA ŠURINA, (bilj. 99.), str. 22.

8. ZAKLJUČAK

Temeljem proučavanja izvora, koji se bave fortifikacijskom arhitekturom kontinentalne, odnosno sjeverne Hrvatske u razdoblju od 16. do 18. stoljeća, može se zaključiti kako je ova vrsta gradnje zauzimala vrlo važno mjesto u povijesti tadašnje arhitekture. Gradnju utvrda je uvelike odredila učestala opasnost od Osmanlija. Gradile su se najčešće četverokrilne utvrde. Neke su utvrde nadograđene na postojeće srednjovjekovne, dok su druge iznova sagrađene. Utjecaji su pristizali iz dva smjera. U većini je slučajeva ključnu ulogu odigrala talijanska tradicija, odakle se bastionsko utvrđivanje i proširilo na naše područje. No, dolazi i do utjecaja nizozemske tradicije što se očituje na koprivničkoj utvrdi.

Varaždinska je utvrda postojala još u srednjem vijeku, a u renesansi je za vladavina Ivana Ungnada doživjela pregradnju pod vodstvom talijanskog graditelja Domenica dell' Allia. Arhitekt je zatečeno stanje uklopio s novoizgrađenim dijelovima. Ova je utvrda ujedno i prva koja je dobila renesansne odlike i jedna od rijetkih primjera koja je u svom sklopu posjedovala citadelu. Koprivnička je utvrda specifična zbog odlika nizozemskog graditeljstva što se očituje na relativno niskim zidovima koji povezuju široke bastione. Za vrijeme gradnje istaknuo se A. Pasqualini za kojeg se smatra da je donio nizozemske utjecaje. Utvrda je u početku bila zamišljena kao peterokut, a iz nepoznata je razloga bila izgrađena u obliku nepravilna četverokuta, što je njena druga specifičnost. Čakovečka je utvrda također posjedovala srednjovjekovni dio kojeg je obitelj Zrinski pretvorila u bastionski sklop. U utvrdu se ulazi kroz istočni bastion. Takav je način ulaženja jedinstven primjer na našem prostoru. Atipično je kod ove utvrde što je bila okružena s dva koncentrična vodena opkopa. Unutar zidina se nalazi barokni dvorac obitelji Althan, za koji je zaslužan austrijski arhitekt Anton Erhard Martinelli, koji je na građevini kombinirao karakteristike bečkog i češkog graditeljstva. Legradaska je utvrda sagrađena u drugoj polovici 16. stoljeća, kada Legrad postaje posjed Zrinskih. Iako, u blizini Legrada, Zrinski su sagradili na turskom teritoriju još jednu utvrdu, Novi Zrin. Nakon što je Drava promjenom toka i potkopavanjem uništila utvrdu Legrad, Novi Zrin je preuzeo vodeću ulogu u obrani protiv Turaka, ali je ubrzo uništen. Obje su utvrde danas poznate samo iz brojnih grafičkih prikaza. Veliki Tabor je jedan od rijetkih primjera utvrđenog grada koji je do danas sačuvao gotovo izvoran oblik. Riječ je o posebnom primjeru gdje su bastioni prigradeni burgu. Važnu ulogu u njegovoj izgradnji i pregradnji izvršila je velikaška obitelj Rattkay. Ovaj su sklop građevina dobro opremili u svrhu obrane kako bi bila što efikasnija s obzirom da se nalazila na granici prema Štajerskoj. Osim

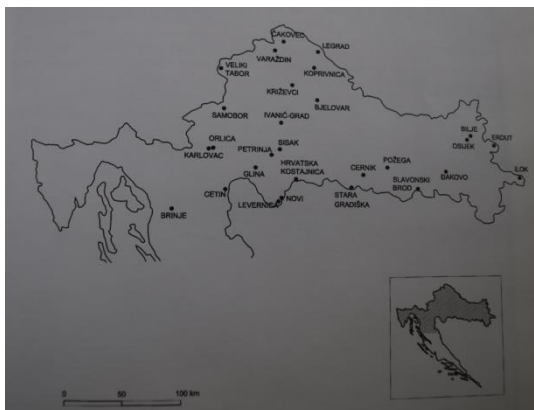
obrambene, imala je i funkciju stana obitelji Rattkay, pa su je prilagodili i svakodnevnom životu. Utvrda je nakon Rattkaya propadala i bila u vrlo lošem stanju, ali zahvaljujući konzervatorskim i restauratorskim zahvatima 2007. godine potpuno je obnovljena. Navedene su utvrde bitne za povijest hrvatskog fortifikacijskog graditeljstva. Bez obzira što neke od njih danas više ne postoje već ih poznajemo samo preko grafičkih listova, dokazano je kako su imale veliku ulogu u obrani protiv Turaka. S druge strane, predstavljale su i jedinstvene primjere gradnje te se po mnogočemu isticale među našim, a i građevinama preko granice.

SAŽETAK

Fortifikacijska je arhitektura sjeverne Hrvatske u razdoblju od 16. do 18. stoljeća vrlo razvijena zbog ratova s Osmanlijama. Većina se utvrda nalazila uz samu granicu s Osmanskim Carstvom. Prevladavalo je bastionsko utvrđivanje koje se sastojalo od bastiona povezanih bedemima oko kojih su se prostirali opkopi. Takva se gradnja razvila u 15. stoljeću u Italiji odakle se proširila Europom. Gradnju su najčešće financirale vladarske obitelji. Neke su utvrde izgrađene nanovo, dok su druge nadograđene na postojeće srednjovjekovno stanje. Talijanski i arhitekti austrijskih zemalja su zaslužni za utjecaje talijanskog i nizozemskog graditeljstva. Na prostoru sjeverne Hrvatske su izgrađene utvrde oba tipa, i talijanskih i nizozemskih karakteristika. Kasnije se osnovna struktura bastionskog utvrđivanja nadopunjavala brojnim vanjskim elementima.

Ključne riječi: sjeverna Hrvatska, fortifikacije, rani novi vijek, osmanska opasnost, bastionsko utvrđivanje, talijanski i nizozemski utjecaji

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Karta bastionskih utvrda kontinentalne Hrvatske, Preuzeto: Andrej Žmegač, Bastioni kontinentalne Hrvatske, Zagreb, 2000.

Slika 2. Antonio da Sangallo, Civita Castellana, Preuzeto: <http://www.turismocivitacastellana.it/fortezza-dei-sangallo/>

Slika 3. Utvrda Stari grad Varaždin, Snimila: Simona Košnjak

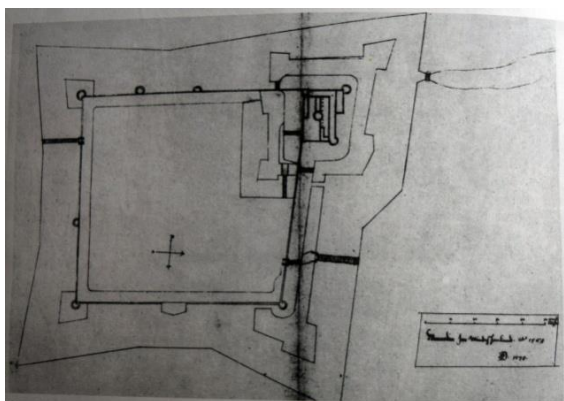
Slika 4. Gotska kula – Stari grad Varaždin, Snimila: Simona Košnjak

Slika 5. i 6. Unutarnje dvorište Starog grada Varaždin, Snimila: Simona Košnjak

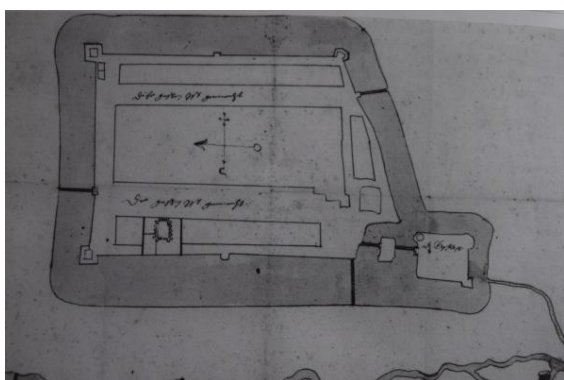
Slika 7. Unutrašnjost varaždinskog Starog grada, Snimila: Simona Košnjak

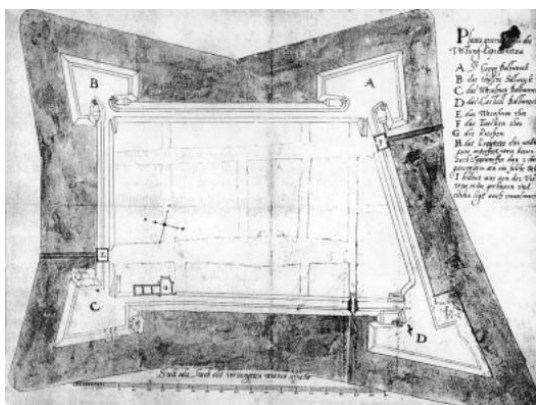
Slika 8. Daniel Specklin, Varaždinska utvrda, 1568., Preuzeto: Andrej Žmegač, Bastioni kontinentalne Hrvatske, Zagreb, 2000.

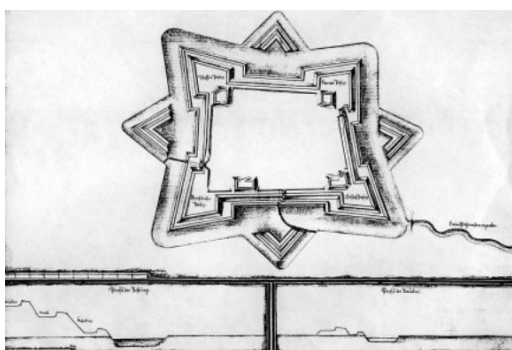
Slika 9. Muzej grada Varaždina – prostor Starog grada Varaždin, Snimila: Simona Košnjak

Slika 10. Prikaz koprivničke utvrde iz 1574., Preuzeto: Andrej Žmegač, Bastioni kontinentalne Hrvatske, Zagreb, 2000.

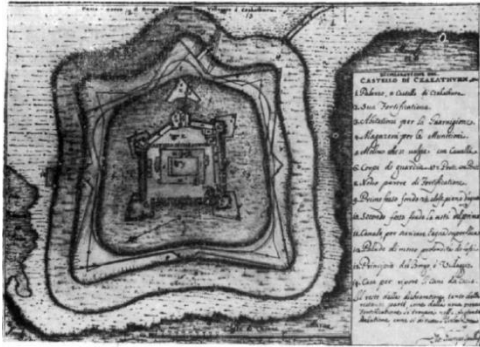
Slika 11. Plan koprivničke utvrde iz 1598., Preuzeto: Andrej Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000.

Slika 12. Stierov prikaz utvrde Koprivnica iz 1657., Preuzeto: https://www.ipu.hr/content/radovi-ipu/RIPU-21-1997_063-067_Zmegac.pdf

Slika 13. Čakovec, crtež Johanna Ledentua iz 1639., Preuzeto: <http://vrtlarenje.com/instalacija-most/>

Slika 14. Prikaz čakovečke utvrde iz zadnje četvrtine 17. stoljeća, Preuzeto: Miroslav Klemm, Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom Vojnopovijesnom muzeju, u: Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Varaždin, 1986.

Slika 15. Ulazni bastion utvrde Čakovec, Snimila: Simona Košnjak

Slika 16. Vanjsko dvorište dvorca Althan u Čakovcu, Snimila: Simona Košnjak

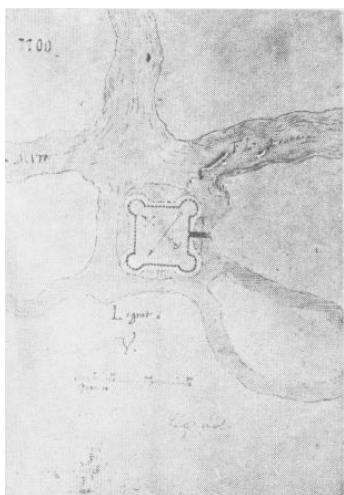
Slika 17. Dvorac Althan u Čakovcu, Snimila: Simona Košnjak

Slika 18. Dvorac Althan u Čakovcu, Snimila: Simona Košnjak

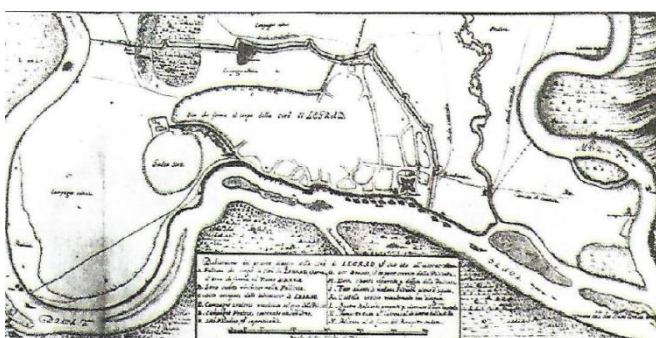
Slika 19. Unutrašnje dvorište dvorca Althan, Snimila: Simona Košnjak

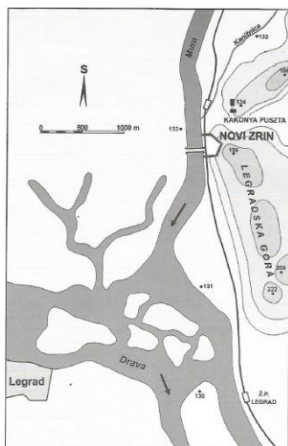
Slika 20. Fortifikacijski plan Legrada iz 1572. godine, Preuzeto: Ljerka Perči, Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16. i 17. stoljeća, u: *Muzejski vjesnik*, br. 9, Koprivnica, 1986.

Slika 21. Ledentuova veduta Legrada iz 1639., Preuzeto: Mirela Slukan Altić, Legrad- grad na sutoku rijeka i razmeđu država, u: *Podravski zbornik*, 2002.

Slika 22. Plan Legrada Giovannija Giuseppea Spalle iz 1671., Preuzeto: Mirela Slukan Altić, Legrad- grad na sutoku rijeka i razmeđu država, u: *Podravski zbornik*, 2002.

Slika 23. Lokacija Novog Zrina prema mađarskim istraživačima, Preuzeto: Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Petar Feletar, *Novi Zrin*, Donja Dubrava, 2001.

Slika 24. Shematski prikaz Novog Zrina iz 1664., Preuzeto: Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Petar Feletar, *Novi Zrin*, Donja Dubrava, 2001.

Slika 25. Montecuccolijev prikaz borbi za Novi Zrin, Preuzeto: Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Petar Feletar, *Novi Zrin*, Donja Dubrava, 2001.

Slika 26. Veliki Tabor, Preuzeto: <http://www.desinic.hr/dvorci.php>

Slika 27. Veliki Tabor, Preuzeto: <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/graditeljsko-naslijee/400-obnova-dvora-veliki-tabor>

Slika 28. Unutarnje dvorište Velikog Tabora, Preuzeto: https://hr.wikipedia.org/wiki/Veliki_Tabor

POPIS LITERATURE

1. Đuro Antauer i dr., *Varaždin: 1181. – 1981.*, Zagreb, 1981.
2. Gábor Hausner, Lajos Négyesi, József Padányi, Novi Zrin u svjetlu izvora i istraživanja terena, u: *Susreti dviju kultura: obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, Zagreb, 2012.
3. Katarina Horvat Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb, 2015.
4. Mira Ilijanić, Prilog istraživanju renesansne pregradnje varaždinske tvrđe u 16. stoljeću, u: *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, br. 1., Varaždin, 1961.
5. Vladimir Kalšan, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.
6. Miroslav Klemm, Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom Vojnopovijesnom muzeju, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Varaždin, 1986.
7. Milan Kruhek, Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj, u: *Koprivnica – grad i spomenici*, Zagreb, 1986.
8. Krasanka Majer, Edita Šurina, Veliki Tabor, u: *Veliki Tabor u svjetlu otkrića*, Zagreb, 2007.
9. Drago Miletić, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2012.
10. Milan Pelc, *Renesansa*, Zagreb, 2007.
11. Ljerka Perči, Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16. i 17. stoljeća, u: *Muzejski vjesnik*, br. 9, Koprivnica, 1986.
12. Hrvoje Petrić, *Koprivnica u 17. stoljeću*, Samobor, 2005.
13. Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Petar Feletar, *Novi Zrin*, Donja Dubrava, 2001.
14. Mirela Slukan Altić, Legrad- grad na sutoku rijeka i razmeđu država, u: *Podravski zbornik*, 2002.
15. Velimir Šlogar, *Veliki Tabor i Desinić*, Zagreb, 2010.
16. Károly Zrínyi, *Monografija grada Čakovca*, Čakovec, 2005.
17. Andrej Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000.
18. Andrej Žmegač, Novi pogled na Novi Zrin, u: *KAJ*, Zagreb, 1998.

INTERNETSKI IZVORI:

1. Mira Ilijanić, Allio, Domenico, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, URL: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=53066>, Pristupljeno: 8.6.2016.
2. VLADIMIR MARKOVIĆ, Anton Erhard Martinelli: graditelj Althanovog dvorca u Čakovcu, *Institut za povijest umjetnosti*, URL: https://www.ipu.hr/content/radovi-ipu/RIPU-1-2-1972_013-021-Markovic.pdf, Pristupljeno: 13.6.2016.
3. Hrvoje Petrić, Koprivnica – središte Podravine, *Hrvatski povijesni portal*, URL: <http://povijest.net/koprivnica/>, Pristupljeno: 6.6.2016.
4. Jill Tatzreiter, Luchese, Filiberto, *Artisti Italiani in Austria*, URL: https://www.uibk.ac.at/aia/luchese_filiberto.htm, Pristupljeno: 11.6.2016.
5. Povijest muzeja, *Gradski muzej Varaždin*, URL: <http://www.gmv.hr/hr/o-muzeju/povijest/>, Pristupljeno: 13.6.2016.
6. Sangallo Family, *Encyclopaedia Britannica*, URL: <http://www.britannica.com/topic/Sangallo-family#ref99237>, Pristupljeno: 13.6.2016.